

SZINAI MIKLÓS

A Békepárt és a magyar nemzeti ellenállás történetéhez

Quis custodiet custodes?

A második világháború után a Békepárt létrehozását és tevékenységét mesterséges homály fedte, később súlyos rágalmak akadályozták tudományos vizsgálatát. Csak 1956 őszén tárta fel Kádár János a Békepárt megalakulásának valóságos körülményeit és közvetlen előzményeit.¹ A Békepárt megalakítására vonatkozó döntés és a Békepárt tevékenységének helye azonban a magyar nemzeti ellenállás egész történetében még nem eléggé tisztázott. A Békepárt létrehozására vonatkozó 1943. júniusi határozat háttérének megvilágítására leginkább alkalmasnak látszik ezeknek a döntéseknek az összevetése az illegális párt vezetőinek 1942. januári döntéseivel. A Békepárt megalakítására vonatkozó határozat tulajdonképpen csak az 1942. januári döntés előtti állapotokat akarta visszaállítani. Az egész problémakör megértéséhez vissza kell menni az 1936. évi pártfeloszlathoz.

A Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) 1936-ban válságos helyzetbe került. Ebben a kommunisták súlyos üldözése mellett szerepet játszottak a párt saját hibái is. A Kommunista Internacionálnak a magyar pártra vonatkozó határozata alapján 1936-ban a Kommunisták Magyarországi Pártját feloszlatták és a párttagoknak azt ajánlották, hogy a legális munkásszervezetekben folytassák tevékenységüket.²

A határozatot követően azonban elkezdődött az illegális párt újjászervezése. A KMP feloszlataáról szóló hír elterjedt a hazai munkásmozgalomban és természetesen értesült róla a rendőrség is. Az információ hitelének biztosítása érdekében a KMP vezetése lemondott az illegális propaganda és agitáció fontos eszközeiről: nem adott ki Magyarországon olyan röpiratot vagy újságot, amelyen a „Kommunisták Magyarországi Pártja” aláírás szerepelt. A harmincas évek második felében a magyar munkásmozgalom baloldali elemei meg voltak győződve arról, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja nem létezik. A munkásszervezetekben ezekben az években olyan hangulat uralkodott, hogy ha valaki hangos szóval kommunistának nevezte magát, vagy csak kirívó kommunista terminológiát használt, a többiek provokátornak tartották, a rendőrség emberének,

¹ *Kádár János: A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlata körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről (1943. június–1944. szeptember) – Párttörténeti Közlemények, 1956. október, 20–26.*

² *Részletesen erről: Orosz Dezső–Pintér István: Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez, 1936–1942. Párttörténeti Közlemények 1958. 3. sz. 56–85. és Pintér István: Útkeresés, fordulat és szervezeti problémák a KMP politikájában a harmincas évek közepén. Párttörténeti Közlemények 1984. 1. sz. 141–171.*

aki így akarja kipuhatolni, ki gondolkodik a szervezetben kommunista módon. Évekig sikerült félrevezetni a rendőrséget. A budapesti politikai rendőrség vezetőjének, aki nagy tapasztalatokkal rendelkezett a kommunisták üldözésében, 1940-ben az volt a véleménye, hogy „összefüggő, szerteágazó (illegális) párt nincs”.³

Ez volt a konspiráció célja: a párt feloszlásáról szóló hír elterjesztésével és az illegális munka jó megszervezésével a KMP-nek majdnem öt évig sikerült a rendőrségi szervek elől rejtve működni. Ez alatt a párt a legfontosabb legális szervezetekben, a szociáldemokrata párt kerületi szervezeteiben, az ifjómunkás mozgalomban, a szakszervezetekben kommunista csoportokat hozott létre, és kiépített egy illegális sajtóapparátust. A szociáldemokrata pártszervezetekben és a szakszervezetekben a kommunisták jelentős befolyásra tettek szert. 1936 után a kommunisták a szociáldemokratákkal együtt védték a legális munkásszervezeteket a faszizmus támadásaival szemben, a régi szociáldemokratákkal együtt építették a legális munkáspártot. Másfél évtized harcai után 1936 és 1940 között a legális munkásszervezetek alapszervezeteiben a gyakorlati munkában kialakult a munkásegység. Erre a munkásegységre támaszkodva dolgozta ki a Kommunisták Magyarországi Pártja 1941 tavaszára a párt új politikai irányvonalát.

A második világháború első éveiben a magyar kormányoknak a németek oldalán folytatott revíziós politikája és annak eredményei jelentős tömegek elől takarták el az országot fenyegető veszélyt. Amikor a németek a revízió támogatásáért benyújtották a számlát, és 1941 tavaszán a magyar kormány követte a németeket a háború útján, még sokan nem látták, hogy az „országgyarapítás” háború nélkül – tulajdonképpen a háború előkészítésének politikája.⁴ Nem látták, hová vezet ez a politika. Ebben a helyzetben lépett a dolgozók elé új programmal a KMP vezetősége. A kommunisták közvetlen célja többé nem a második proletárdiktatúra kivívása, hanem a demokratikus Magyarország megteremtése volt, és minden törekvésüket az ország függetlensége, a háborús politikával való szakítás érdekeinek rendelték alá. Ezért készek voltak összefogni a polgári ellenzékkel, sőt a kormánypárt németellenes vezetőivel is. „A mihi pusztá 700-i és Trianon 20-i emlékévében” nemzeti tragédiáink tanulságait idézve szólított nemzeti összefogásra a Kommunisták Magyarországi Pártja.⁵

A nemzeti függetlenségi politika 1941 tavaszán azonban nemcsak azért volt kérdéses, mert nem lehetett tudni, hogyan fogadja a legális politikai élet németellenes tábora; hanem azért is, mert ezek az eszmék a kommunista párton és részben a munkásmozgalmon belül heves ellenállásra találtak. A kommunista párt vezetőinek a munkásmozgalmon kívül és belül évtizedes előítéletekkel, beidegződésekkel kellett szembe szállniuk.

A negyvenes évek elején a kommunista párt demokratikus jelszavait a munkáosztálynak éppen a politikailag aktívabb, radikálisabb elemei a proletárdiktatúráról való lemondásként bélyegezték meg, a nemzeti függetlenség követelését az internacio-

³ *Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF. 2. Bp., 1971. 328–329. és Berán Éva–Hollós Ervin: Megfigyelés alatt. Bp., 1977. 309.*

⁴ *Horváth Márton: A KMP harca a II. világháború időszakában. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézete, Archivum. (Továbbiakban: PIA) 860. f. 86. ö.e. 5 folio.*

⁵ PIA 677. f. 1. sz. 83. ö.e.

nalizmus elárulásaként vetették el. Különösen az utóbbi, a nemzeti követelésekkel szembeni bizalmatlanság volt erős az osztályöntudatos munkások köreiben.

A második világháborút követően a fasiszta elnyomás ellen folytatott nemzeti felszabadító harc tapasztalatai birtokában Magyarországon és a többi európai országban természetessé vált a nemzeti és internacionalista hagyományok ötvözete. 1945 óta nemzedékek nőttek fel ebben a politikai kultúrában. Az eltelt évtizedek a mai nemzedékek előtt teljesen eltakarják az idáig vezető történelmi folyamatot.

A harmincas évek második felében azonban e fogalmakkal kapcsolatban még teljesen doktriner felfogást vallott a magyar munkásmozgalom. A munkásmozgalom kezdeteitől hét évtizeden át uralkodott a marxista munkásszervezetekben a nemzetköziség e doktriner értelmezése. A Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa (1935), a kommunista politikában kialakított gyökeres fordulat után a magyar kommunisták – elsősorban Révai József – jelentős elméleti, történelmi és politikai munkákban kezdték tisztázni a marxizmus és a nemzeti kérdés, a nemzeti és a forradalmi hagyományok, a népiek és a munkásmozgalom viszonyát. Akkor, a harmincas évek második felében alakult ki nálunk – ma már nyugodtan mondhatjuk – a fordulat a marxista elméletben, de realizálása még nagy nehézségekbe ütközött.⁶

1941-ben a vezetés először az illegális párton belül arra törekedett, hogy minden egyes kommunistát személy szerint is meggyőzzön az új politika helyességéről, majd a legális munkásszervezetekben, a szociáldemokrata párt kerületi szervezeteiben, a szak-szervezetekben, a kultúr csoportokban, a Népszava és más lapok hasábjain indított vitát a nemzeti függetlenségi politikáról.

A Márciusi Front kezdeményezései mellett a munkáskultúra körében Petőfi, Madách, Ady hagyományainak ápolása, a Liedertafelen nevelt munkáskórusoknál a magyar népdal, Bartók, Kodály művészetének felvállalása,⁷ majd 1941 tavaszától a nemzeti függetlenségi program vitája nyomán elmondhatjuk, hogy ezek az évek a magyar munkásosztály igazi internacionalizmussal összhangban álló nemzeti nevelésének iskolái voltak. 1941 őszére ez a politika tettekké érett. Ismeretesek az 1941. őszi koszorúzási ünnepek, majd a munkásosztály körül tömörülő nemzeti összefogás nagy sikerei, a Népszava 1941. évi karácsonyi száma, később a Magyar Történelmi Emlék-

⁶ Hogyan terjedhettek Magyarországon az illegalitás viszonyai közt ezek a munkák? Fehér Lajos, aki akkor fiatal baloldali egyetem hallgató volt, írja visszaemlékezésében „... harmad-, negyedéves koromban, ha jól emlékszem, Vásárhelyi Miklóstól megkaptuk »Dimitrov levelét« (ez volt közhasználatú neve Dimitrov előadói beszédének, amelyet a Komintern VII. Kongresszusán mondott a népfrempolitika bevezetéséről). – S ha jól emlékszem, 1940 tavaszán Losonczy Géza, illetve Kállay Gyula révén jómagam Kövérától, azaz Lőrincz Ernő orvostanhallgatótól megkaptam gépelt fordításban Vörös Sándor (Révai József) Népiesek című hosszabb tanulmányát Párizsból. (Úgy tudom, első felét Donáth Ferenc hozta haza, a másodikat Losonczy Géza.) A magyar falukutató irodalom mélyreható marxista elemzése nagy hatással volt ránk. . . . A tanulmányt ugyancsak magammal vittem Budapestre, s a Bolyai Kollégium, részben a Gömbös Kollégium legfejlettebb fiataljainak odaadtam áttanulmányozásra, s számukra is nagy szellemi segítséget adott”. *Fehér Lajos*: „Így történt.” Bp., 1979. 97–98.

⁷ A Magyarországi Munkásdalogyletek Szövetsége alakulásának 30. évfordulója és Ady születésének 60. évfordulója alkalmából rendezett munkáskórus hangversenyen 1937. december 12-én Kodály Zoltánnak a „Felszállott a páva” c. Ady verse írt kórusművét munkáskórus mutatta be először.

bizottság megalakítása. A nemzeti függetlenségi politika rövid idő alatt jelentős eredményeket ért el.

1941–1942 fordulója kritikus idő a második világháború és a háborús Magyarország történetében. Magyarország néhány hónap alatt hadiállapotba került a világ legnagyobb államaival, a Szovjetunióval, a Brit Birodalommal és az Egyesült Államokkal. Ebben a helyzetben a magyar polgári ellenzéknek a munkásmozgalomhoz történt közeledését kétségtelenül befolyásolta a világ három legnagyobb hatalmának összefogása „a tengely” ellen, a világméretű antifasiszta koalíció létrejötte, a Szovjetunió ellen indított német villámháború kudarca, majd decemberben a német hadsereg veresége a moszkvai csatában. De nemcsak ez hatott az ellenzékre.

Az 1939-es választások eredményei és az 1940. őszi, nyilasok által szervezett bányászsztrájk után a nyilasok befolyása a munkásságra a németellenes függetlenségi táborot fenyegető reális veszélynek látszott. Lehetségesnek tűnt, hogy a nyilas szociális demagógia segítségével a magyar munkásosztályt, vagy egy részét a kizárólagos németbarát politika oldalán vonultatják fel. A németellenes köröket megdöbentették a nyilasmozgalom kezdeti, 1938 és 1940 közötti sikerei a munkásság körében. A marxista munkásmozgalom internacionalista politikáját addig a legnagyobb idegenkedéssel és előítéletekkel szemlélő nacionalista politikusok és értelmiségiek ugyanakkor meglepetéssel látták, hogy a marxista munkáspártok évtizedek viharait álló szervezeteikkel a nemzeti függetlenségi harc legszebb hagyományait vállalva, a németellenes küzdelem legaktívabb és legáldozatkészebb cohorsaiként vonultak fel. A nyilasok németbarát munkásbefolyásával szemben a marxista munkásmozgalom németellenes nemzeti politikájára támaszkodhatott az ellenzék. Ez a magyarázata annak, hogy Bajcsy-Zsilinszky és társai 1941 őszén oly gyorsan elfogadták a munkásmozgalommal való együttműködés politikáját. Több mint két évtizedes illegalitás után 1941 végén–1942 elején a KMP jelentős politikai tényezővé vált, a munkásegység alapján egy széles nemzeti front körvonalai kezdtek kibontakozni.

A karácsonyi Népszava és a Magyar Történelmi Emlékbizottság az összefogásnak igen fontos, de csak első lépései voltak. Már az Emlékbizottság szervezése idején, majd a Bizottságon belül komoly ellentétek alakultak ki a baloldal és a polgári szárny képviselői között. A polgári politikusok ellenezték, hogy a Magyar Történelmi Emlékbizottság „politikai pártokat és szervezeteket is magába foglaló” politikai szervezetté váljon.⁸ Ellenezték a nyilvánosság előtti jelentkezést, a nyílt kiállást, nem akarták, hogy 1942. március 15-e készülõ megünneplése a nemzeti függetlenség eszméje melletti nyílt tüntetéssé váljék.

1942. január végén elterjedt Budapesten, hogy a magyar kormány – alkudozások után – engedett a német kívánásoknak, és százezreket készül a keleti frontra küldeni, s a szigorú hírzárlet ellenére ismeretessé vált az 1942. januári újidéki vérengzés is. Csak határozott, elszánt és erős ellenállás állíthatta volna meg a kormányt a németek oldalán folytatott háború lejtőjén. Csak erős, tömegektől támogatott kommunista párt szoríthatta volna ebbe az irányba az egész ellenzékot s ezen keresztül a kormányt. A kommunista párt szavának el kellett jutnia az üzemi munkások nagyobb tömegeihez, azok-

⁸ *Pintér István: A magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. Bp., 1968. 72.*

hoz, akiket addig a legális munkásszervezetekben nem ért el.⁹ De a kettős illegális viszonyai között dolgozó kommunista párt vezetése épp itt találta szemben magát súlyos nehézségekkel.

Az üzemi munkásság egy részében még élt a Magyar Tanácsköztársaság emléke, és várta, remélte a második magyar proletárdiktatúra eljövételét. Körükben még nagyobb ellenállással kellett számolni a nemzeti függetlenségi politikát illetően. A kommunista párt új politikájáért itt meg kellett küzdeni az úgynevezett frakciókkal. Ezek a kisebb-nagyobb frakciós csoportok, amelyek magukat kommunistáknak tartották, de nem volt semmi kapcsolatuk a tényleges KMP-vel, a proletárdiktatúra kivívását tartották közvetlen céljuknak, a nemzeti függetlenségi politikát elvetették. A frakciók története még megírásra vár, de kétségtelen, hogy a negyvenes évek elején éppen a legbaloldalibb munkások körében terjedt befolyásuk, azok között, akik keresték az igazi kommunista pártot – de nem találták. A frakciók sikerének titka az üzemekben épp a kommunista párt tekintélye volt, de 1941-ben, 1942 elején a frakciók tevékenysége csak a politikai zavart növelte. A munkásoknak nem volt könnyű megkülönböztetniük a KMP nemzeti politikáját az általános nacionalista demagógia jelszavaitól és a KMP-nek az ország demokratikus átalakulását, mint közvetlen célt megjelölő politikai vonalát a szociáldemokraták évtizedeken át képviselt, a proletárdiktatúrát megtagadó álláspontjától. Ha egy frakciós szervező, akit társai már régóta osztályöntudatos munkásként ismertek, egy gyári műhelyben bevont csoportjába, mint kommunista sejtbe egy a szociáldemokráciából kiábrándult munkást, honnan tudhatta ez a munkás, hogy társa nem a Kommunista Internacionálé által legitimált kommunista párt megbízásából jár el? Az üzemi munkások szélesebb köreiben a nemzeti függetlenségi politika mellett érvelni csak röpirattal lehetett, a röpiratot azonban alá kellett írni. Az idő sürgetett. Ki kellett bontani a Kommunisták Magyarországi Pártja lobogóját a magyar munkástömegek előtt.

A pártvezetés először 1942. február elején az újvidéki vérengzést leleplező röpirattal fordult a tömegekhez, majd még februárban megjelent a párt lapja, a Szabad Nép. Fejlécén ez állt: a Kommunisták Magyarországi Pártja, a Kommunista Internacionálé szekciója lapja. Ezzel a pártvezetés feladta a párt fokozott védelmét szolgáló konspirációs taktikáját. Ez az a döntés, amelyre utaltam, amellyel össze kell vetni a Békepárt megalakítására vonatkozó határozatot. A kommunista párt a kettős feladat megoldását: a nemzeti függetlenségi mozgalmat balra tolni, ugyanakkor a még tartózkodó osztályöntudatos munkásokat a nemzeti függetlenségi politikának megnyerni –, rövid idő alatt – csak az eddigi konspirációs módszer feladásával érhetette el. Ez az 1942. januári döntés, a nyílt harc felvétele, súlyos veszélyeket idézett föl, számolni kellett az elnyomó apparátus üldözésével, a pártra mért csapásokkal, de a kommunista párt ingadozás nélkül vállalta a küzdelmet. 1942. március 15-én több ezer ember tüntetett Budapesten a Petőfi-szobor előtt a nemzeti ellenállás eszméi mellett, a háború ellen. Hosszú évek után először sikerült – méghozzá a háborús Budapesten – tömegeket vinni az utcára.

⁹A legális munkásszervezetekben meginduló szervezőmunkával párhuzamosan a KMP az üzemi szervező munkát is elkezdte 1938-ban, de konspiratív is függetlenül a szociáldemokrata szervezetekben folyó illegális tevékenységtől. Az 1940. évi letartóztatások során épp az üzemi szervezési vonalat érték súlyos veszteségek, és ezek a letartóztatások megakadályozták az üzemi szervezetek további kiépítését.

A Kállay-kormány megindította gépezetét a nemzeti függetlenségi front ellen. A legsúlyosabb csapást a kommunista pártra akarta mérni. A budapesti politikai rendőrség, a csendőrség, és a Vezérkar defenzív osztályának nyomozói hajszát kezdtek a kommunisták ellen. Az 1942 májusában kezdődött letartóztatások a nyár folyamán folytatódtak. A magyar kommunista mozgalom több mint két évtizedes történetének legsúlyosabb veszteségét szenvedte el. A nyomozók kezébe került a párt 600 tagja, letartóztatták a Budapesti Területi Bizottság majdnem valamennyi tagját s a Központi Vezetőség 3 tagját. Köztük volt Rózsa Ferenc, aki az elszenvedett kínzások következtében a nyomozó hatóságok kezében halt meg, Schönherz Zoltánt halálra ítélték és kivégezték.

A háború folyamán már az 1942. évi letartóztatások előtt is érték súlyos veszteségek a magyar kommunista pártot. Az első bécsi döntés (1938. november 1.) után a Magyarországhoz került Felvidéken, majd Kárpátukrajnában több mint 600 magyar és nem magyar kommunistát tartóztattak le.¹⁰ Észak-Erdélyben 1941 nyarán 800 kommunistát börtönöztek be.¹¹ A Bácskában 1941 őszén 421 kommunistát vettek őrizetbe (közülük 27-et kivégezték).¹² Ezeknek a nagyarányú letartóztatásoknak az a magyarázata, hogy a Magyarországhoz került területek kommunistái, akik korábban a cseh-szlovák, román, jugoszláv kommunista párthoz tartoztak, nem voltak felkészülve a magyar rendőrség és katonai szervek brutalitására. Ezekhez a veszteségekhez hozzá kell számítani az 1940. évi budapesti üzemi szervezeteket ért csapást, az akkor letartóztatott 150, továbbá az 1939 óta különböző alkalmakkor letartóztatott 216 kommunistát.¹³ A háború kezdete óta az akkori területen internált kommunisták számát eddig nem sikerült megállapítani, de igen óvatos becsléssel is legalább 150 internált kommunistát számíthatunk.¹⁴ Ezek a letartóztatások külön-külön igen súlyosan érintették a pártot, de nem érték el a párt legfontosabb politikai erőit, a budapesti szervezeteket és a párt Központi Vezetőségét. Az 1942-ben a központi szervezeteket ért csapás azonban a korábbiakkal együtt, katasztrofális hatással volt a pártra és ezen keresztül az ellenállási mozgalomra is. *1942 ősziig a kommunista párt a háborús kormányokkal folytatott küzdelemben csaknem 3000 embert veszített.*

A kommunisták üldözésével párhuzamosan a Kállay-kormány hajszát indított a szociáldemokrata párt és a függetlenségi mozgalom polgári vezetői ellen is. 1942 tavaszán az SzDP számos funkcionáriusát, üzemi bizalmiját különleges munkásszázadokba sorozva kivitték a frontra. 1942 májusában szinte nem volt szakszervezet, amelyet ne érintettek volna a behívások.¹⁵ A különleges munkásszázadok mozgó veszthelyek voltak, tagjainak életével a század tiszti, altiszti keretének nem kellett elszámolnia.

¹⁰ Negyedszázados harc. A munkásmozgalom történetének kronológiája, 1919–1945. Bp., 1975. (Továbbiakban: Negyedszázados harc) 407.

¹¹ Országos Levéltár, OL/K-149. 102. tétel, 340. sz.

¹² L. uo.

¹³ Negyedszázados harc i. m. 401–428.

¹⁴ Uo. 431.

¹⁵ *Pintér: A magyar kommunisták ... i. m. 104.*

Egy 1942. május 5-i rendelettel¹⁶ a kormány megtiltotta, hogy a leventaköteles fiatalok (16–24 év között) politikai pártok tagjai lehessenek, de még azt is, hogy politikai szervezetek összejöveleit látogassák. A szociáldemokrata vezetők e rendelet nyomán s erre hivatkozva, feloszlatták a párt összes ifjúsági szervezetét és azok vezető testületét, az Országos Ifjúsági Bizottságot (OIB). A kommunista párt elsősorban ezekben az ifjómunkás szervezetekben rekrutálta tagjait, ezek felszámolása tehát egyik legfontosabb tartalékától fosztotta meg. Vidéken a helyi hatóságok egymás után rekvirálták el a szociáldemokrata párt munkásotthonait, s nagy részükbe katonaságot szállásoltak el. Eljárást indítottak a szociáldemokrata párt vezetői ellen, internálták őket. A Népszava előfizetőit és olvasóit üldözték. 1942 őszére a szociáldemokrata párt ellen folytatott hajszája következtében a szociáldemokrata párt több száz szervezetéből alig 15–20 maradt meg.¹⁷ Szakasits Árpádot, az SzDP főtitkárát, a Népszava főszerkesztőjét 1942. június 4-én letartóztatták. De beidéztek a Hadik-laktanyába, a Vezérkari Főnökség defenzív osztályára a párt másik két vezetőjét, Mónus Illést és Büchler Józsefet is. Június 9-én Szakasits Árpádot szabadon engedték, de a rendőri üldözés nem maradt hatástalan a szociáldemokrata párt vezetőségére: Szakasits Árpádot lemondatták a párt főtitkári tisztségéről. Július elején, a kormány kifejezett nyomására, az SzDP deklarációval határolta el magát a kommunisták vezetete függetlenségi fronttól.¹⁸

A Történelmi Emlékbizottság tagjait már április elejétől rendőri zaklatásnak tették ki,¹⁹ s a bizottság felbomlott.

A Kállay-kormány a második magyar hadsereg frontra küldése előtt és ezzel párhuzamosan feltétlenül le akarta törni a nemzeti ellenállást, másképpen nem kényszeríthette volna az országot erre az áldozatra. De a kommunista párt 1942. januári döntése, a nyíltsisakos harcra való áttérés nem növelte-e feleslegesen az áldozatok számát, a csatavesztés arányait? Ha 1943-ban az illegális pártnak vissza kellett térnie a kettős rejtés viszonyaira, helyes volt-e azt felszámolni 1942 elején? A háború menetének ismeretében – utólag – nem jogos-e az a feltételezés, hogy ha 1942-ben a pártvezetés továbbra is megmarad a korábbi rejtés viszonyai között, megkímélhette volna kádereit; 1943-ban, Sztálingrád és Voronyezs után a nagyipari munkások közt is növekvő elégedetlenség közepette hatásosabban tudta volna szervezni a nemzeti ellenállási mozgalmat? Utólag feltehető így a kérdés, de a történelem 1941 végén, 1942 elején nem ilyen alternatíva elé állította a kommunistákat.²⁰

¹⁶Magyarországi Rendeleték Tára. (A továbbiakban: MRT) Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium, Bp., 1942. I. kötet, 887–888.

¹⁷Pintér: A magyar kommunisták i. m. 111.

¹⁸Uo. 112.

¹⁹Uo. 96. – 1942. április 2-án letartóztatták a bizottság elnökét, Kovács Imrét, többi tagját detektívekkel figyeltették, és nyílt figyelmeztetést kaptak az Emlékbizottságnál folytatott tevékenységük beszüntetésére. Ezek hatására a bizottság jobb szárnyához tartozó vezetők, Baráti Huszár Aladár a Magyar Nemzetben, Dessewffy Gyula a Kis Újságban kommunistaelenes, szovjetellenes cikkeken határolták el magukat a bizottság tevékenységétől.

²⁰Az illegális viszonyai közt a pártvezetőségi tanácskozásokról nem készültek jegyzőkönyvek, nincs az 1942. januári döntésről írásbeli forrásunk. A párt vezetőinek nézeteire következtethetünk a pártvezetőségnek 1942 márciusában a párttagok részére készített fennmaradt helyzetelemzésből. PIA 860. f. 72. ö.e. 111–124 folio és PIA 677. f. 1. cs., 85. ö.e. Ez utóbbi hitelességét igazolja

1942 elején nem lehetett tudni, hogy még három évig tart a háború, hogy a második frontot az európai kontinensen a szövetségesek csak 1944-ben nyitják meg. Hatottak az első világháború tapasztalatai is, így az, hogy annak végén a német seregek még ellenséges földön álltak, amikor fegyverszünetet kértek. A kérdés az volt, mi történik, ha a háború gyors befejezése Magyarországot a németek oldalán találja? Egyik oldalon állt az újdéki vérengzés, a készülődés a teljes bevetésre a németek oldalán, a másik oldalon a háború gyors befejezésének a reménye. Ebben a helyzetben az ország sorsáért felelősséget érző hazafiaknak haladéktalanul és mindent el kellett követniük, hogy hazájukat kiragadják a német szövetségből, a háborúból. Ezt szolgálta a KMP 1942. évi januári döntése.

A valóság tanúsága szerint *a második világháború alatt a kommunista párt életében a döntő konspirációs elhatározás nem a Békepárt megalakítása, a fokozott rejtéshez való visszatérés kísérlete (1943-ban), hanem e rejtés felszámolása (1942-ben) volt.* Ez nemcsak a párttörténetírás kérdése. Itt kapcsolódik a Békepárt problematikája a magyar nemzeti ellenállás egészéhez.

A legsúlyosabb áldozatok sem tartották vissza a kommunista pártot a nemzeti ellenállás szervezésétől, az abban való részvételtől. Az 1942. évi nagy letartóztatások után a párt megmaradt vezetői az egész országban csupán 10–12 kommunistával tudták megtartani kapcsolataikat.²¹ Erről a mélypontról indult el újból a párt szervező munkája. A kormány titokban tartotta a terrorhadjáratot, az újságok egy szót sem írtak a nagyarányú letartóztatásokról. És 1942 októberében már 30 ezer példányban megjelenő röplapban hozta a párt nyilvánosságra a letartóztatásokat. A kommunista párt ismét hitet tett a nemzeti függetlenségi politika mellett: „... a Kommunisták Magyarországi pártja... a független szabad Magyarországért dolgozik minden erejével. Teszi ezt annak ellenére, hogy... a Kállay-kormány alatt a legborzalmasabb üldöztetések érik, a Hitler-ellenes függetlenségi harc miatt...” „... A mártíroknak, a letartóztatott, megkínzott kommunistáknak nem volt más bűnük, mint hogy jobban szerették hazájukat a német járomnál... számunkra a függetlenségi harc nem taktika, hanem a magyar dolgozók érdekeinek szolgálata...”²² Összel a pártnak sikerült újból szervezeteket kiépítenie a legális mozgalomban, és kapcsolatot teremtenie több fontos hadiüzem munkásaival.²³ És akkor, 1943 februárjában, újból lecsaptak a hatóságok: 241 kommunistát tartóztattak le, közöttük a párt két titkárát, Skolnik Józsefet és Kovács Istvánt.²⁴ Ezek a letartóztatások a legsúlyosabb veszteségek után indított újjászervező munka kezdetén érték a pártot, s azt jelentették, hogy egy éven belül több mint 800 embert veszített. A pártnak a háború folyamán elszenvedett vesztesége megközelítette a

Skolnik József (az akkori pártvezetőség egyetlen életben maradt tagja) PIA 887. f. 2/8–21. 197. folio. Ez az írás valóban optimistán ítélte meg a háborús erőviszonyokat, de ez az alternatíva lényegén mit sem változtat.

²¹ Kádár János: i. m. 20.

²² PIA 651. f. 2. (1942–1–9442. 45–47. folio)

²³ A szociáldemokrata párt területi ifjómunkás csoportjait összefogó Országos Ifjúsági Bizottság felszámolása után a szakszervezetek ifjómunkás csoportjait sikerült több szakszervezetbe újjászervezni. Újból kiépült a kapcsolat a Népszava és a Szabad Szó szerkesztőségeivel. A Parasztszövetségben sikeresen küzdöttek a földmunkás szakosztály megerteremtéséért.

²⁴ Pintér: A magyar kommunisták... i. m. 210.

3200 főt (ebből több mint 1800 a visszacsatolt területekről származott). Kétségtelenül ez volt a legkritikusabb időpont a párt életében, ekkor merült föl először a párt vezetésében a párt átszervezésének gondolata. Ilyen körülmények között, 1943 májusában, ért Magyarországra a hír, hogy a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága feloszlatta a Kommunista Internacionálét.²⁵

Ha a magyar párt említett 1936-os feloszlatása 1937-től alkalmat kínált a fokozott rejtés kialakítására, a Kommunista Internacionálé feloszlatása 1943-ban különösen kedvező alkalmat nyújtott arra, hogy a magyar kommunista párt feloszlataásáról szóló hírek hitelt kölcsönözzön. Ezért következett be a Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlataásának deklarálása a Komintern határozatai után 1943 júniusában.

Az előzmények, „a példátlanul súlyos szervezeti és konspirációs válság”²⁶ ismeretében úgy is fel lehet tenni a kérdést: az adott helyzetben nem lett volna-e hiba, a kínáló alkalmat elszalasztása, ha a magyar kommunisták vezetői – a párt súlyos helyzetében – 1943 júniusában nem használják ki a Kommunista Internacionálé feloszlataásával *váratlanul* adódó konspirációs lehetőségeket, ha nem térnek vissza az egy évvel korábbi konspirációs állapotokhoz, amelyek korábban 5 évig sikeresen biztosították a rendőrségi üldözéssel szemben az illegális munka folytonosságát?²⁷

Ha a kommunista párt vezetői a Béképárt megalakításával mégsem érték el a kívánt eredményt, az *nem elsősorban a konspirációs módszer alkalmazásából következett.*

Amikor a kommunista párt évek szívós szervező munkája után 1941 elején harcra kelt a háborús kormányzat ellen, az ellenforradalmi rendszer már több mint két évtizede volt hatalmon. Nemcsak a kommunista mozgalom szenvedett pótolhatatlan veszteségeket ez idő alatt, hanem az egész magyar baloldal: deformálódott az egész magyar ellenzék, az egész magyar politikai és szellemi élet.

A magyar nép legnagyobb, lelegestettebb része, a magyar szegényparasztság úgyszólván az egész ellenforradalmi korszakban ki volt zárva a politikai életből. A Kisgazdapárt a mandátumoknak csak 5,5 százalékát birtokolta.²⁸ Az 1939 nyarán megalakult Nemzeti Parasztpártnak nem volt parlamenti képviselője, s szervezetei sem voltak.

A két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb szellemi és politikai mozgalmát, a népiek táborát a háború folyamán éles ellentétek osztották meg. Kovács Imre véleménye szerint a népi mozgalom – ahogyan ő írta – a „magyar radikalizmus” története 1937-től a megalkuvások, a visszavonulások, páfordulások, „árulások” sorozata. „Az a magyar radikalizmus, amelyik 1935-ben indult – írta 1941 márciusában –, megbukott.”²⁹ S ha ebben nem is volt igaza, elkeseredett véleménye mutatja – éppen 1941-ben – a „szekértáborban” uralkodó válság mélységét. Veres Péter a népiek ellentéteiről szólva az egész korabeli politikai életet jellemzi: „Egymás ellen hadakozunk,

²⁵ A Kommunista Internacionálé feloszlataására l.: A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Bp., 1972. 379.

²⁶ Kádár: i. m. 20.

²⁷ 1944 szeptemberében az illegális párt ismét felvette a Kommunista Párt nevet.

²⁸ Magyarország története 1918–1945. Főszerkesztő: Ránki György. Szerkesztők: Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. Bp., 1976. (Továbbiakban: Magy. tört.) 993.

²⁹ Kovács Imre: Paraszatok, írók, programok. Magyar Élet. 1941. március. Idézi: Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944. Bp., 1983. 117., 118.

mert társadalmi dolgokban ki sem nyithatjuk a szánkat. Külpolitikához nem szólhatunk, belpolitikához nem szólhatunk . . . hát egymásnak megyünk . . .”³⁰

A háború alatti magyar politikai életet nem lehet reálisan megítélni, ha eltekinünk az emigrációtól. Az 1918-as magyar októberi forradalom és a Tanácsköztársaság emigrációja a magyar politikai és szellemi élet legjobbjaitól fosztotta meg az országot. A fényes névsorból hadd idézzük csupán Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Lukács György, Révai József nevét. De sokan kényszerültek emigrációba később is. 1925-ben Fényes László, a harmincas évek második felében – többek között – Fejtő Ferenc, Ignotus Pál, Pálóczi Horváth György. 1941-ben Bartók Béla is tüntetőleg külföldre távozott. A szociáldemokrata párt hivatott vezetői közül nem csupán Böhm Vilmos, Kunfi Zsigmond és Rónai Zoltán, de évekig – Garami Ernő sem jöhetett haza. A harmincas évek második felében ugyan felnőtt a szociáldemokrata pártban egy új, tehetséges generáció, de a pártvezetésben mindig kisebbségben maradt. A húszas évek második felétől kb. 30 000 magyar munkás vándorolt ki, hogy Észak-Franciaország és Belgium bányáiban keresse meg kenyerét.³¹ Sokan közülük a politikai üldözés elől menekültek, s kivándorlásuk a magyar munkásmozgalomnak súlyos veszteséget okozott. A numerus clausus tehetségek százaitól fosztotta meg az országot. Szellemi és politikai életünk veszteségének arányait nehéz felmérni. A magyar emigráció külföldön elért kiemelkedő tudományos eredményei (Lukács György, Wigner Jenő, Kármán Tódor, Polányi Károly, Neumann János, Szilárd Jenő, Varga Jenő) mellett feltűnő a magyarok nagyarányú részvétele a nyugat-európai országok ellenállási mozgalmaiban. Az emigrációt a magyar baloldal, a potenciális magyar ellenállás veszteségének tekinthetjük. Mindezt kiegészítette a hazai szellemi élet brutális üldözése. Az a rendszer, amelyben Bartók Béla nem akart élni, Bálint Györgyöt, Radnóti Miklóst, Szerb Antalt nem hagyta élni.

A második világháború előkészítése során és a második világháború idején a fehérterror fontos elemei újból polgárjogot nyertek, csak most már sokkal szélesebb keretekben, intézményesen, sokkal szervezettebben.

Már 1930-ban törvénybe iktatták a III. tc.-et a hűtlenségről, majd az ezt kiegészítő 1934: XVIII. tc.-t. Ezzel *lehetővé vált, hogy polgári személyeket katonai bíróság elé állítsanak*. E törvények – a kommunista tevékenységet katonai bíraskodás alá tartozó bűncselekménynek minősítve – kifejezetten a kommunista mozgalom ellen irányultak.³² Békében ezeket a törvényeket csak elvétve alkalmazták,³³ a háború alatt azonban már általánosan. Az 1941. évi 4850. sz. rendelet már kifejezetten azt a célt szolgálta, hogy bármilyen polgári személyt³⁴ katonai bíróság elé állíthassanak. Még ez évben felállították a Vezérkari Főnök Különbíróóságát, hatáskörébe utalva a kommunista

³⁰ Veres Péter válasza Illyés Gyulának. Magyar út. 1941. március 6. Idézi: *Juhász Gyula*: i. m. 116.

³¹ 100 000-re tehető a közvetlenül a Tanácsköztársaság leverése után emigrációba kényszerült munkások és értelmiségiek száma. Ezt a számot növelte a Nyugat-Európába távozott munkások tömege a húszas években. (Magy. tört. 8. k. 397. és *Pécsi Anna*: Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920–1945. Bp., 1982. 20., 21., 27.)

³² Magyar Törvénytar (a továbbiakban: MTT) 1930. . . és MTT 1934. 152–154.

³³ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HL) HM eln. 13–1933–2193/13. 659. HL HM. eln. 13–1934–6056., HL HM eln. 13–1939–32 715.

³⁴ MRT 1941. 1839–1841.

ügyeket. E rendelkezésekkel párhuzamosan az úgynevezett „nyílt nyomozás” révén korlátlan hatalmat adtak a katonai nyomozóknak az ország egész területén.³⁵ A katonai bírászkodás bevezetése gyökeres fordulatot jelentett a kommunista mozgalom üldözésében. 1920-tól a harmincas évek közepéig elsősorban a budapesti politikai rendőrség nyomozott kommunista ügyekben. A rendőrségen rendszeresen megkínózták a letartóztatottakat – a magyar politikai rendőrség hírhedt volt brutalitásáról –, de áldozataikat 3 nap után át kellett adniok a vizsgálóbíróknak, letartóztatás fenntartása esetén a börtönöknek, ahol már fizikai kínzásokról szó sem lehetett. A politikai rendőrség a jogszabályok különböző kijátszásával elérte, hogy egy hétig, egész kivételes esetben két hétig kezében tarthatta áldozatait.³⁶ Természetesen ezek a viszonyok is súlyos megpróbáltatásokat jelentettek a letartóztatottaknak, de tudták, hogy egyszer vége szakad a kínzásoknak. A katonai bírászkodás bevezetése után többé nem a rendőrség, hanem a katonai nyomozók kezébe kerültek az elfogott kommunisták, és *a katonai nyomozókat semmiféle törvény, rendelet nem korlátozta, hetekig, hónapokig kínozhatták, vallathatták áldozataikat*. Figyelemre méltó, hogy a háború alatt kommunista tevékenység miatt a Délvidék kivételével senkit sem állítottak statáriális bíróság elé, holott a horthysta államapparátus a háború alatt is rendelkezett e bármikor alkalmazható statáriális eljárási jogi eszközeivel.³⁷ Ennek során azonban a rendőri szerveknek a letartóztatottakat 24 óra alatt át kellett adniok a bíróságnak, annak haladéktalanul össze kellett ülnie, és az ítéletet rögtön végre kellett hajtani. A statáriális eljárással ily módon egyes kommunistákat meg lehetett ölni, de a kommunista szervezetek más tagjait nem lehetett felderíteni. A második világháború alatt az államhatalom nem egyes kommunistákat, hanem a kommunista pártot akarta megsemmisíteni, ezért nem alkalmazta a statáriális eljárást. Még a félelmetes statáriális eljárásnál is jobb apparátussal rendelkezett ehhez.

A rendeletek a Vezérkari Főnökség Különbíróságának felállításáról, a különleges munkaszolgálatról, az internálásról, az úgynevezett Honvédelmi Törvény, az 1939: II. tc.³⁸ alapján jelenhettek meg. Ez a törvény minden parlamenti ellenőrzés nélkül jóval nagyobb hatáskört és felhatalmazást biztosított a kormányoknak, mint az első világháborúra való felkészülés idején hozott hasonló törvény.³⁹ Ennek alapján építette ki a kormány a hadiüzemi rendszert, s már 1940-ben 1152 gyárat nyilvánított hadiüzemnek.⁴⁰ A hadiüzemekbe katonai parancsnokokat rendeltek ki, akik rendkívül széles hatáskörrel rendelkeztek.⁴¹ Joguk volt az általuk megbízhatatlannak ítélt munkásokat

³⁵ A 7650. M.E., 1941. sz. rendelet intézkedik a Vezérkari Főnök Különbírósága felállításáról: MRT 1941. 3350–3351. old. A nyílt nyomozásra lásd: 60.374/1930. B.M., 1930. január 21. A Magyar Kir. Rendőrség és Csendőrség területi szolgálati viszonyainak szabályozásáról. MRT 1930. 127.

³⁶ *Dr. Fürst István: A vádlottak és az elítélt joga a bünvádi eljárásban. – A Magyarországi Szociáldemokrata Jogászok Szervezetének kiadása. Bp., 1929. 19., 21.*

³⁷ MRT 1941. II. köt. 1841. 1844. old. *Pintér: i. m. 14.*

³⁸ MTT 1939. 6–128.

³⁹ 1912. LXIII. tc. MTT 1912. 691–710.

⁴⁰ Horthy Miklós titkos iratai (HMTI). Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szücs László, Bp. 1976. 241.

⁴¹ Honvédelmi Minisztérium 98.483/eln. 16/a–1940. és Országos Levéltár K 49.102. tétel. 340 csomó. Közli: *Beráné Nemes Éva–Hollós Ervin: Megfigyelés alatt. Bp., 1977. 284–288.*

katonai szolgálatra behivatni, internáltatni, különleges munkásszázadba elhurcoltatni. A különleges munkásszázadok tagjainak névsorát jórészt az üzemi katonai parancsnokok feljelentései alapján⁴² állították össze. *A hadiüzemi rendszerrel több százezer nagyipari munkás került közvetlen katonai diktatúra alá.*

Azokat a jogokat és lehetőségeket, amelyeket a hadsereg a civil társadalomban élvezett, a vezérkar, a tisztikar saját hatalma további kiépítésére használta fel. A magyar társadalom és államhatalom militarizálását előmozdította, hogy a vezérkari főnök a Horthy-rendszer legelső törvénye alapján⁴³ a parlamentnek felelős honvédelmi miniszter kikapcsolásával, közvetlenül Horthynak volt alárendelve. A második világháború alatt kibontakozó folyamat „a katonáknak a polgári igazgatásba való bekapcsolódása, ... Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején kezdődött”. Ezt Teleki Pál miniszterelnök állapította meg 1940-ben. Ugyanő jelentette ki akkor, hogy „kezdünk átcsúszni egy bizonyos katonai diktatúra felé”.⁴⁴ „... Magyarországon jelenleg – ez is Teleki Pál megállapítása – két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni nem tudja.”⁴⁵ Ez a „katonai kormányzat” Horthytól kapta a támogatást a miniszterelnökkel szemben is. Teleki: „... ahányszor próbáltam szólni, sohasem kaptam igazat a katonákkal, nevezetesen a Vezérkari Főnökkel szemben.”⁴⁶ Bárdossy László miniszterelnök egy évvel később megismétli Teleki panaszait a Vezérkari Főnök túlkapásaival szemben s hasonló a helyzet a Kállay-kormány idején is.⁴⁷

Az 1942. évre ez a katonai diktatúra nyomta rá a bélyegét: az újvidéki vérengzéseknél, a nemzeti ellenállás kifejezetten katonai elnyomásánál, a 2. magyar hadsereg frontra küldésénél.

A magyar hadsereg Voronyezsnél 1943 januárjában megsemmisült. A 200 000 fős seregből 110 000 ember és a hadianyag 80 százaléka veszett oda. *A doni vereség nemzeti katasztrófa arányait öltötte. De ezt a tragédiát megelőzte a nemzeti ellenállást ért 1942. évi katasztrófa.* A nemzeti ellenállás erőinek megtörése nélkül nehezebben lehetett volna több százezer magyart az országhatártól több ezer kilométerre hurcolni.

A nemzeti ellenállásnak 1943 tavaszáig elszenvedett veszteségei befolyásolták a doni katasztrófa következményeit is. Csak mai szemmel meglepő, hogy Magyarországon 1943 tavaszán a 2. magyar hadsereg megsemmisülése nem rázta fel a közvéleményt. A kormány a nyilvánosság előtt elhallgatta a vereség arányait, s az ellenállásnak az előző hónapokban bekövetkezett tragédiája miatt nem volt Magyarországon politikai erő, amely számadásra kényszeríthette volna a felelős kormányt.

⁴² Uo. 301–305.

⁴³ 1920. I. tc. 13. § MTT 12.

⁴⁴ HMTI 241.

⁴⁵ Uo. 239.

⁴⁶ Uo. 238.

⁴⁷ Uo. 300–308. A vezérkari főnök (és a honvédelmi miniszter) azt akarta 1943 őszén, hogy a vezérkar a kormány megkérdezése nélkül dönthessen a belső karhatalom munkások elleni bevetéséről. (Magyarország története 1119.) Nem véletlen, hogy a vezérkarnak döntő szerepe volt az 1944. október 15-i kiugrás megakadályozásában.

A világháború derekán, az 1942–1943. években a magyarországi és a nemzetközi fejlemények között tragikus aszinkronitás alakult ki.

A második világháború menetében a kedvező fordulópontot – a szovjet hadsereg sztálingrádi, az angolszászok észak-afrikai győzelme, az olaszországi partraszállás és a szovjet hadsereg első nagy nyári offenzívája nyomán – az 1943. év jelentette. Magyarországon a Kállay-kormánynak a nemzeti ellenállás ellen indított irtóhadjárata következtében 1942-ben következett be negatív fordulat. Az antifasiszta koalíció világméretű győzelme idejére Magyarországon az antifasiszta erők súlyos vereséget szenvedtek. Ezért nem alakulhatott ki a voronyezsi katasztrófa nyomán olyan nemzeti felháborodás, amely megrendíthette volna a háborús kormányt. Ezért nem tudta az ellenzék és az ellenállás az 1943-as évnek a háború menetében bekövetkezett kedvező fordulatát kihasználni. 1943-ban a megfélemlített ellenzék többé nem a nemzeti front balszárnya felé tájékozódott, ellenkezőleg, a Kállay-kormány kibontakozó hintapolitikájának uszályába került. Az ellenzéknek a háború vége felé ugyanúgy, mint a kormánynak, legfőbb gondja „1918”, a forradalmak megismétlődésének megakadályozása volt. A megváltozott belpolitikai erőviszonyokat mutatja, hogy 1943 őszén Bethlen István és Rassay Károly a Kisgazdapárttal való jövőbeni együttműködésüket *attól tették függővé, hogy az felmondja a szociáldemokrata párttal éppen megkötött szövetséget*. A két legnagyobb ellenzéki párt, a Kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt vezetésén belül az ellenállást legkövetkezetesebben képviselő Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szakasits Árpád végig a háború folyamán és 1943-ban is kisebbségben voltak. A rendőri üldözés következtében maga a szociáldemokrata párt is jóval gyengébb volt, mint a háború elején.⁴⁸ 1943 őszén, amikor a nagyüzemi munkásság körében a növekvő élelmezési nehézségek miatt sztrájkokra került sor, a kormány újból különleges munkásszázadokba emelte ki a mozgalmak valódi vagy vélt szervezőit, újabb terroristintézkedésekkel tizedelték meg a munkásosztály sorait.⁴⁹

Egy év alatt (az utolsó nagy letartóztatások, 1943 februárja és a német megszállás, 1944. március 19. között eltelt egy év alatt) *a kommunista párt 3200 harcosának elvesztését, az SzDP szétvert ifjúsági mozgalmát, a megsemmisített vidéki szociáldemokrata szervezetek százait, az elhurcolt funkcionáriusokat*, a nemzeti ellenállási mozgalom az üzemi katonai diktatúra, a Horthy rendszer viszonyai között nem pótolhatta.

Az 1942-ben–1943-ban elszenvedett veszteségek feltétlenül kellett hogy éreztessék hatásukat 1944-ben, a német megszállás után is. Nyomban 1944. március 19-e után,

⁴⁸ Pintér István írja a szociáldemokrata párt szervezeteiben 1943 őszén uralkodó viszonyokról: „A baloldal most azonban a közép- és felsőbb szintű vezetésben korántsem képviselt olyan egységet, erőt, mint 1940–1942-ben. Az elnök-titkári értekezleteket, ahol ekkor zömében baloldali szociáldemokraták, ill. kommunisták foglaltak helyet, és az előadók ugyancsak baloldaliak voltak, és amelyeken keresztül közvetlenül mozgósítani tudták a főváros szervezett munkásait, nyomást gyakoroltak a felső vezetésre, most nem, vagy ritkán tartották meg. És ha meg is tartották, azokon kulcs szerepük a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek volt. Hiányzott a jól szervezett kommunista hálózat, politikai erejüket tekintve gyengék voltak az SzDP-on belül a baloldal által irányított vagy befolyásolt szervezetek is, amelyek közös erővel, okosan, céltudatosan, minden bizonnyal fékezni tudták volna a hintapolitika hatását, és növelték volna a tömegek cselekvőkészségét. *Pintér István: A szociáldemokrata Párt története 1933–1944. Bp., 1980. 358.*

⁴⁹ OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1943. nov. 16. és *Pintér: A magyar kommunisták . . . i. m. 274–276.*

a Gestapo több mint 3000 antifasisztát hurcolt el.⁵⁰ Ez a veszteség most nem az illegálisban jobban védett kommunistákat, hanem a polgári ellenzéket és ismét a szociáldemokrata pártot sújtotta. Ekkor majdnem 1000 szociáldemokrata funkcionáriust tartóztattak le.⁵¹ Ahogyan a kommunista párt esetében nem vették figyelembe az 1942-es letartóztatásoknál az eddig elszenvedett veszteségeit (2400 embert), ugyanúgy a szociáldemokrata párt 1944. tavaszi veszteségeit sem összesítették az 1942-ben különleges munkásszázadokba vitt, internált személyek számával. Kétségtelen, hogy 1940-től 1944 tavaszáig a nemzeti ellenállás gerincét alkotó két munkáspártot érte a legnagyobb veszteség. A rendszer előbbieken vázolt jellege következtében *Magyarországon az a sajátos helyzet alakult ki, hogy – szemben a többi európai országgal – a nemzeti ellenzék a német megszállás előtt kényszerült olyan harcra a háborús kormány ellen, amelyben – még a küzdelem legdöntőbb szakasza előtt – 6500 embert, legjobb, legtapasztaltabb, az ellenállás szélesebb szervezésére is képes harcosát veszítette el.* 1944. március 19-én a potenciális polgári ellenzékre mért csapással együtt ezek a veszteségek (8500 ember!) – egy 25 évig tartó elnyomás után – jelentős mértékben meghatározták a német megszállás idején kibontakozó nemzeti ellenállás lehetőségeit. Hangsúlyozom „jelentős mértékben”, mert természetesen nem ez az egyetlen oka az ország sorsa alakulásának 1944-ben. Mindenesetre az okok láncolatában ez olyan tényező – erre szerettem volna rámutatni –, amely történetírásunkban eddig nem kapott súlyának megfelelő jelentőséget. Mi fedte el eddig az 1942–1943-as katasztrófát, a veszteségek arányait, a háborús kormányok valódi jellegét, a magyar nemzeti ellenállás sajátosságát? Bizonyára szerepet játszott – más tényezők mellett – az a részben tudattalan megfontolás, amely az ellenállás valamely kontinuitását akarta kimutatni, továbbá a kutatás nehézsége, az adatok bizonytalansága. De már a vitathatatlan adatok összegzése is megváltoztatja az ellenállásról alkotott eddigi képünket. Véleményem szerint itt a Békepárttal kapcsolatos rágalomnak volt jelentős szerepük. Az ötvenes évek párttörténet-írása nemcsak a Békepárttól alakított ki egy teljesen torz képet, de ennek érdekében a történeti események *arányait* is teljes tudatossággal meghamisította.

1954-ben az MDP pártfőiskoláján előadásszöveg készült a KMP második világháború alatti történetéről. Az előadásszöveget vezető pártkörökben előzetesen többször megvitatták. Az előadásban az 1942. évi letartóztatásokat értékelve az szerepelt, hogy az

⁵⁰ *Pintér István: A magyar front és az ellenállás. 1944. március 19.–1945. április 4. Bp., 1970. 17.*

⁵¹ Uo. 24. – Ezt az adatot megerősíti: *Pintér: A szociáldemokrata párt története* i. m. 362. Nem világos, hogy ez az 1000 funkcionárius bennefoglaltatik-e az 1944. március 19-e után rögtön letartóztatott 3000 antifasiszta számában? Ha igen, kb. 2000-re tehető a letartóztatott polgári ellenzékiek száma. – Ha ezt az 1000 szociáldemokratát hozzászámítjuk az 1942-ben letartóztatott és elhurcolt 1500 szociáldemokratához (*Pintér: A szociáldemokrata párt története... i. m. 313.*), 2500-ra tehető 1944 áprilisáig a szociáldemokrata párt vesztesége. A kommunista pártnak a szövegben említett 1943 áprilisáig letartóztatott 3200 harcosához a veszteséglistán hozzá kell számítanunk az 1943 őszén letartóztatott 300 kommunistát. (*Pintér: Magyar kommunisták... i. m. 276–277.*) Ily módon 1944 áprilisáig a második világháború folyamán a kommunista párt 3500, a szociáldemokrata párt 2500 aktivistáját veszítette el. Az 1943. őszi terrorhullám áldozatainak a számát az internálások és a két újabb büntetőszázad felállítása nyomán óvatosan kb. 450 főre lehet becsülni. (*Pintér: Magyar kommunisták... i. m. 274–276.*)

akkor elszenvedett csapást a párt „a háború végéig nem tudta kiheverni”. Ehhez a vita egyik tekintélyes résztvevője írásban a következőket fűzte hozzá: „Azt hiszem, hogy ilyen messzemenő megállapítást *csakis* a pártfeloszlatás által elkövetett hibával kapcsolatban lehet tenni. Ha már *itt* ilyen messzemenő megállapítást teszünk, akkor vajon mi mondanivalónk marad a párt feloszlatásához? Csupán némi »kiegészítés«. Helyes ez? Azt hiszem, nem.”⁵²

Ritka pillanat: történelemhamisítás *in statu nascendi*. Ha a maga igazságában feltárjuk a Kállay-féle büntető expedíciót és következményeit, azt a kárt, amelyet az igazi ellenség az ellenállásnak okozott, akkor mi marad 1943 nyarára „a pártba beépített ellenség” számára? „Csupán némi kiegészítés”? „Helyes ez?”

Ez a nézet akkor nem véletlen, nem elszigetelt vélemény volt. Csökkenteni kellett az 1942-es letartóztatásokkal a pártot és a nemzeti ellenállást ért veszteségek súlyát, hogy a Békepártra vonatkozó elitélő párthatározat jelentőségét növelhessék: „a forradalmi munkáspárt hiánya *legfőbb akadálya* volt annak, hogy a kommunisták kihasználják a széles nemzeti ellenállás kibontakozásának megnövekedett lehetőségét”⁵³ – írták ugyancsak 1954-ben.

Felvetődik a kérdés, mi volt az oka ennek az éveken át fenntartott történelemhamisításnak? Mi tulajdonképpen a forrása a Békepárttal kapcsolatos rágalmaknak?

Az említett előadás szövegével kapcsolatban korábban elhangzott az a vélemény is, hogy ne csak az szerepeljen benne, hogy a párt feloszlatásában „nyilvánvalóan benne volt az ellenség keze” (Sic!). Követelték „konkrétan megmondani: hogy benne volt Rajk László, a később leleplezett rendőr és Gestapo-ügynök keze” (Sic).⁵⁴ A követelés azt mutatja, hogy e bírálónak fogalma sem volt a párt háború alatti helyzetéről, ti. Rajk László 1943-ban internáló táborban volt, és semmi része nem lehetett a párt vezetésében. Feltárja ugyanakkor azt is, hogy a Békepártra vonatkozó nézetek a koncepciók perekkkel szoros kapcsolatban álló ideológia részét alkották. Egy szintén a párt történetével foglalkozó korábbi vitában 1951. október 23-án világosan fogalmaztak: „A felszabadulás utáni munka az emigráció folytatása volt és nem az itteni (magyarországi – Sz. M.) munkáé, mivel ez hibás volt. Rákosi elvtársék soha nem vették tudomásul a párt feloszlatását, tehát a párt ezért megmaradt.”⁵⁵ Itt az egész konstrukció célját, a Rákosi-csoport kizárólagos vezetési igényeit fogalmazták meg.

Ugyanitt fejtették ki, mi volt a két legfontosabb forrása a KMP háború alatti hazai irányítói hibáinak: 1. „... a pártvezetéstől való elszigetelésük. Rákosi elvtárs előbb börtönben, majd emigrációban volt.” 2. „... a beépült ellenség munkája. Az utolsó hónapok mutatták meg, hogy nemcsak Rajkról, de másról is szó volt.” Ez a „más” utalás Kádár Jánosra, akit akkor, „az utolsó hónapokban” tartóztattak le.

⁵² PIA 860. f. 76. ö.e. 48. f. Kelte: 1954. dec. 11. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵³ Az MKP harca a második világháború időszakában c. pártfőiskolai előadás. PIA 860. f. 66. ö.e. 172. f. Kelte: 1954. jún. 25. (Az én kiemelésem – Sz. M.)

⁵⁴ PIA 860. f. 67. ö.e. 35. f. – Keltezés nélkül. A szöveggörnyezet alapján minden valószínűség szerint a feljegyzés 1954 júliusában készült.

⁵⁵ PIA 860. f. 67. ö.e. 67. f.

1945-öt követően a Békepárt értékelése jelentős „fejlődést” mutat. 1945-ben még csak „súlyos hibának” minősítették a Békepárt megalakítását.⁵⁶ Ennek s ekkor az volt a szerepe, hogy elválassa a párt vezető magjától, a Rákosi-csoporttól azokat, akik a háború alatt itthon vezették a pártot. 1953. május 11-én, alig pár héttel a júniusi határozat előtt azonban már így összegezte véleményét a pártvezetés: „... a pártba beépült rendőrügynökök... (1943-ban) feloszlatták a Kommunisták Magyarországi Pártját... A párt feloszlata a legsúlyosabb árulás volt. — Hogy a kommunisták ellenállását pártjuk likvidálásával szemben leszereljék, és a tömegeket félrevezessék, 1943 szeptemberben a kommunistáknak álcázott ellenséges ügynökök megalakították a Békepártot.”⁵⁷

Feltűnő, hogy még 1954 júniusában is nyíltan követelik: a párt feloszlásával kapcsolatban nevezék meg Rajk Lászlót, a „később leleplezett rendőr és Gestapo-ügynököt”. Miért ez a buzgalom egy évvel az 1953 júniusi határozat után?

Fehér Lajos is csodálkozik visszaemlékezéseiben, hogy Gerő Ernő 1955. március 28-án — amikor már javában folyt a rehabilitáció —, változatlan formában megismételhette a Békepártról szóló korábbi rágalmakat.⁵⁸ Pedig Gerő Ernő nyilatkozata nem véletlen, meggondolatlan „dühkitörés”. Ezt követően a Társadalmi Szemle 1955. áprilisi számában két cikk is támadja — a régi stílusban — a Békepárt vezetőit.

A Rákosi-féle Békepárt-koncepciónak 1945 és 1956 között végig fontos szerepe volt a politikai harcokban. Kezdetben csak a hazai vezetés diszkreditálását szolgálta, majd 1949 után a koncepciók perekkel összefüggésben a politikai és fizikai leszámolás eszközeivé vált. 1951-ben, Kádár János letartóztatását követően a koncepciót továbbfejlesztették. Az 1953. májusi „újrafogalmazás” célja: csírájában elfojtani még a lehetőségét is annak, hogy a júniusi határozatot megelőző és követő Rákosi elleni bírálatok előkészítsék a hazai vezetés visszatérését a politikai életbe. 1954-ben, a defenzívába szorított Rákosi-csoport támadása a rehabilitáció megakadályozásáért folyó elkeseredett harcuk eszköze volt. Az 1955. márciusi határozat idején kibontakozó új Gerő-offenzíva a teljes hatalomba visszatért Rákosi egyeduralmának legitimálását szolgálta.

A Békepártról és ezzel kapcsolatban a nemzeti ellenállásról az ötvenes évek első felében, a Rákosi-diktatúra idején a párttörténetírásban kialakított képet átvette a történetírás is. 1956 után a szakirodalomban a Békepárt történetét korrektil ismertették, de az 1942–1943-as letartóztatások korábbi értékelése csak kevésbé módosult, azokat nem helyezték el a valódi összefüggések rendszerében, mint a Békepárt közvetlen előzményét, mint az egész nemzeti ellenállás meggyengülésének egyik lényeges okát.

Az ötvenes évek Békepárt-koncepciója meghamisította az okozati összefüggések sorrendjét, és ezzel eltorzította a párt és az ellenállási mozgalom egész történetét. Valójában nem a Békepárt megalakítása volt az oka a párt és a nemzeti ellenállás válságának, hanem ez a válság volt az oka a Békepárt létrehozását kimondó határozatnak. A Békepárt megalakításának ez előbbiekben bemutatott értékelése elfedte, hogy a máso-

⁵⁶ A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948 Bp., 1967. 81–82.

⁵⁷ A Magyar Kommunista Párt a II. világháború időszakában c. Tézisek. — A Titkárság (A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Titkársága) határozata alapján átjavított végleges forma. Kelte: 1953. május 11. PIA 860. f. 67. ö.e. 22. f.

⁵⁸ Fehér Lajos: i. m. 552–553.

dik világháború alatt a párt és az ellenállási mozgalom tevékenységét jelentősen befolyásoló vezetési döntés nem ez, hanem az 1942. januári döntés volt. Erre az önfeláldozó döntésre akkor a nemzet érdeke, a nemzeti ellenállás fokozásának sürgető szüksége készítette a pártvezetést. A rágalmak a kommunista párt önfeláldozó, hazafias szerepét éppúgy elfedték, mint a veszteségek mértékét és arányait. A Békepárttal kapcsolatos kérdések mögött ily módon az egész magyar nemzeti ellenállás megítélésének problematikája húzódik.

A Rákosi-időszak párttörténetírása a második világháború idejének értékelésével összefüggően meghamisította a másik munkáspárt, a szociáldemokrata párt történetét is. Holott pusztán a fentebbi adatok összesítése meggyőzően bizonyítja, hogy a nemzeti ellenállásban – a kommunista párt mellett – a szociáldemokrata párt jelentős szerepet játszott.⁵⁹ A munkáspártok „bűnei” eltakarták a háborús kormányok felelősségének valóságos arányait, s ezzel növelték a magyar nép felelősségét. A munkáspártok ellenállásának a lebecsülése a magyar nép ellenállásának a lebecsülése. A historiográfia feladata még feltárni a Rákosi-féle történelemszemlélet hatását a háborús évek egész történetére. Bizonyos azonban, hogy e történetfelfogás összefügg az „utolsó csatlós” szerep egyidejű hangsúlyozásával.

Az összefüggés fordítva is fennáll. A kommunista párt és a szociáldemokrata párt második világháború alatti történetének realisabb vizsgálata hozzájárul a magyar nemzeti ellenállás, a magyar nép magatartásának realisabb megítéléséhez.

Miklós Szinai: Some Additions to the History of the Peace-Party and Hungarian National Resistance

After the Second World War the foundation and activities of the Peace-Party were covered by an artificial mystery, later its scholarly investigation was obstructed by heavy slanders. János Kádár uncovered the true circumstances of the Peace-Party's foundation only in the Autumn of 1956. However, the place and the role of the Peace-Party within the history of Hungarian national resistance is not sufficiently cleared up to the present-day. The author wants to help this cleaning up when examining and interpreting some turning-points of the Communist movement's history.

In 1936 the Party of Hungarian Communists was dissolved by the Communist International's resolution. The party's members continued their activities in the legal organizations of the Social Democratic movement as well as in illegality. In January, 1942 the Party of Hungarian Communists was reformed again and it gave up double concealment, but returned to it by the formation of the Peace-Party later in 1943.

The author gives a review of Hungarian political situation in this period and of the grave losses suffered by the Communist movement until then and he declares that the key decision for the Communist Party was to cease double concealment (1942) and not the formation of the Peace-Party, the attempt to return to double concealment (1943).

⁵⁹Itt is megállapítható a manipuláció tudatos szándéka. Gerő Ernő már említett 1955. március 28-i levelében ezt írta: „Budapesten azért nem kerülhetett sor jelentősebb fegyveres harcokra, fegyveres felkelésre a német fasiszták és nyilas bérenceik ellen, mert a szociáldemokrata párt hosszú éveken keresztül valósággal demoralizálta a munkásosztályt. A másik oka annak, hogy nem kerülhetett fegyveres harcra sor, az volt, hogy . . . feloszlatták a Kommunista Pártot . . .” És következnek a már ismert rágalmak a hazai vezetés ellen. *Fehér Lajos*: i. m. 552.

He evaluates the labour and Communist movements' organizational crises and personnel losses (exile, arrests, death sentences) as well as the casualties of bourgeois anti-Fascist groups from the aspect of the power and possibilities of Hungarian national resistance during the Second World War. According to him the worker and bourgeois opposition lost 8 500 of their leading and most active members to the German occupation (19th March, 1944). After the occupation casualties kept on growing and no doubt it had influence on the resistance movement of 1944.

Миклош Синаи: К истории Партии Мира и венгерского национального сопротивления

Обстоятельства создания и деятельности Партии Мира после второй мировой войны скрывает искусственная смутность, а спустя некоторое время тяжесть клеветы затормозила научное изучение этих обстоятельств. Лишь осенью 1956 года Яношом Кадарем были раскрыты действительные обстоятельства при создании Партии Мира. Но до сегодняшних дней не достаточно выяснена место и роль Партии Мира во всей совокупности истории венгерского национального сопротивления. Анализом и пониманием значительных моментов истории коммунистического движения старается автор подходить к этому выяснению.

С решением от 1936 года Коммунистический Интернационал распустил Венгерскую Партию Коммунистов, члены которой и в дальнейшем активизировались как в легальных организациях социал-демократического движения так и в рамках нелегальности. В силу изменений международных и внутренних положений в январе 1942 года Венгерская Партия Коммунистов была снова организована, она вышла из-под двойной тайны к которой создавая Партию Мира, снова вернулась она в 1943 году.

Развития состояния положения венгерской внутренней политики того времени, но и тяжелые утраты понесенные коммунистическим движением до того времени автор сделает вывод, по которому в жизни коммунистической партии решительным шагом был не создание Партии Мира, то есть не ее попытка вернуться под двойную тайну (1943 г.), а именно момент ликвидации этой двойной тайны (1942 г.).

С точки зрения силы и возможности венгерского национального сопротивления во время второй мировой войны автором освещаются организационные кризисы и утраты рабочего и коммунистического движения (эмиграция, аресты, смертные приговоры), но и потери буржуазных антифашистских групп. Автор считает, что рабочая и буржуазная оппозиция из своих руководителей и самых активных членов до немецкой оккупации Венгрии (19 марта 1944 г.) потеряла 8500 лиц. После 19 марта потери увеличивались, а такой ход событий безусловно влиял на движение сопротивления 1944 года.